

В. Грицюк (Київ)

ПРАЦІ РАДЯНСЬКИХ ВОЄННИХ ІСТОРИКІВ ЗАКРИТОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО АНАЛІЗУ ВОЄННИХ ДІЙ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Автор статті поставив собі за мету здійснити короткий історіографічний огляд фундаментальних воєнно-історичних праць, в яких аналізуються воєнні дії на теренах України часів Другої світової війни. Розуміючи відповідальність постановки наукового завдання у такому ракурсі, автор звертає увагу читача на те, що основний напрямок статті – висвітити публікації, у яких безпосередньо розглядаються питання розвитку воєнного мистецтва на які у радянський час були накладені обмеження щодо користування.

Історіографія Другої світової війни та безпосередньо Великої Вітчизняної війни нараховує десятки тисяч праць. У значній кількості в них так чи інакше висвітлюються події на території України. Проте в більшості видань, присвячених війні, достатньо поверхнево відображаються питання воєнного мистецтва, подекуди тексти просто дублюються. Аналіз ходу воєнних дій і результатів проведених операцій на південній ділянці радянсько-німецького фронту суттєво відрізняється в історіографії радянської та німецької сторони, а також в історіографії країн, що були їх союзниками. Наукова проблема полягає в тому, що разом з існуванням тисяч праць стосовно воєнних дій на українських теренах, чіткої наукової концепції місця та ролі України в Другій світовій війні на сьогодні ще немає. Певним кроком до вирішення цієї проблеми може стати дослідження її історіографії. Стосовно аналізу історіографії радянського воєнного мистецтва нещодавно у Національній академії оборони України С. В. Сидоровим була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.

Стратегія, оперативне мистецтво і тактика у Другій світовій війні отримали значного розвитку та мали суттєвий вплив на подальший розвиток воєнного мистецтва. Саме тому фундаментальні воєнно-теоретичні та воєнно-історичні дослідження ще довго після завершення війни були недоступні не тільки широкому колу читачів, а й професійним історикам. Ще в ході війни перед воєнною та воєнно-історичною наукою різних держав постало завдання осмислення отриманого бойового досвіду. В повоєнні роки над вирішенням цієї проблеми активно працювали як національні військові практики та науковці СРСР, США та інших країн-переможниць, так і полонені гітлерівські генерали. Це було необхідно для вироблення відповідних висновків для повоєнного будівництва збройних сил, подальшого зміцнення їх бойової могутності, розвитку воєнного мистецтва. Рішення про підготовку аналітичних праць з проблематики воєнного мистецтва, залучення до роботи над ними теоретиків та практиків військової

справи, воєнних істориків приймалися на найвищому рівні державного управління, зокрема можна згадати постанову Ради міністрів СРСР від 26 березня 1946 р. за номером 664.

Зміст праць, автори яких звертались до воєнних дій на території України, значною мірою визначався часом їх виходу у світ та місцем видання. Основними етапами процесу дослідження були: перший – роки Великої Вітчизняної війни; другий – з 1945 до середини 50-х років; третій – з середини 50-х років і до кінця 80-х років ХХ ст.; четвертий – пострадянський або сучасний. Підґрунтям для їх визначення є стан джерельної бази, ідеологічна спрямованість того або іншого періоду, ступінь доступності архівних матеріалів, рівень воєнно-історичної роботи у збройних силах та інші фактори.

В ході війни відповідні аналітичні та довідкові матеріали готували за підлеглістю офіцери, групи, відділення, відділи та управління з вивчення досвіду війни. У складних умовах війни було чимало зроблено для узагальнення досвіду воєнних дій і розроблення практичних рекомендацій військам. Проте дослідницька робота в роки війни мала свої особливості і труднощі. Повнота і рівень аналізу подій у літературі, особливо відкритій, різко обмежувалася умовами воєнного часу.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни перед радянською історичною наукою постало завдання осмислення найбільшої війни в історії людства. До середини 50-х років основою радянської офіційної історії війни була книга І. В. Сталіна “О Великой Отечественной войне Советского Союза”¹. У 60–80-ті роки видані роботи узагальнюючого плану, в яких були усунені деякі недоліки праць перших повоєнних років. До таких робіт належить 6-томна колективна праця з історії Великої Вітчизняної війни², та 12-томна праця з історії Другої світової війни³. У низці праць, на зразок “Краткая история Великой Отечественной войны” та ін. у стислому вигляді подавалась радянська міфологізована система поглядів на хід та результати війни⁴. Майже всі історичні роботи вкладалися в структурні компоненти цієї системи. Умови ідеологічного тиску на все відмінне від комуністичних догм у радянський час призвели до перекручування оцінок історичного розвитку радянського воєнного мистецтва. Відверті провали і помилки усіляко замовчувалися і відхилялися. Негативний досвід, як правило, не вивчався, що призводило до створення умов його повторення.

Українські історики радянського періоду в питаннях розгляду воєнних дій на території України в цілому дотримувались загальноприйнятих в радянській історіографії міфологем⁵. Дивує те, що після проголошення Україною незалежності деякі представники історичної науки, в цілому прагнучи переосмислити події минулої війни на території України, продовжують тиражувати установлені в минулому погляди на хід та результати воєнних подій, іноді навіть не враховуючи їх корекції сучасною російською історичною наукою⁶.

У 50–70-і роки з’явилося ряд робіт дослідницького характеру, спеціально присвячених загальним проблемам розвитку воєнного мистецтва у Великій Вітчизняній війні. Заслужують уваги дослідження питань розвитку воєнного мистецтва в операціях радянських військ на території України, які розміщені у

збірнику статей, присвяченому найважливішим операціям Великої Вітчизняної війни⁷. Окремі підрозділи стосуються воєнних дій на Україні в книгах “Боевые действия Советской Армии в Великой Отечественной войне”⁸, “Победы советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне”⁹, “Выдающиеся победы Советской Армии в Великой Отечественной войне”¹⁰, “Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.” та ін¹¹.

Особливу увагу заслуговують фундаментальні наукові праці з теорії та історії воєнного мистецтва, які раніш були недоступні широкому колу дослідників. Характерною особливістю цих праць є те, що вони більш повно, ніж публікації загального характеру відображали реальну історичну дійсність, аналізували причини труднощів та недоліків бойових дій, надавали практичні рекомендації військовим кадрам щодо їх недопущення в майбутньому.

Однією з перших робіт цього напрямку став “Стратегический очерк Великой Отечественной войны”, який був підготований у період з 1958 по 1961 рр. великим колективом військових практиків, теоретиків та воєнних істориків під керівництвом С. Платонова¹². На рубежі 50–60-х років виходить у світ чотирьохтомна аналітична праця з операцій Великої Вітчизняної війни¹³. У ній ретельно проаналізовані всі стратегічні та фронтові операції радянських військ на території України під час Великої Вітчизняної війни, способи ведення збройної боротьби, досліджені питання визначення напрямків головних ударів, підготовки та ведення наступу, вибору форм операцій, застосування видів збройних сил та родів військ, питання досягнення раптовості й ефективності воєнних дій, системи стратегічного керівництва та взаємодії, всебічного забезпечення. Серйозну увагу приділено організації та роботі органів тилу. Ці роботи мають велику кількість додатків, наповнені значним інформаційним матеріалом. На думку автора за ступенем обробки матеріалу, залученням джерел, масштабом узагальнень, глибиною та обґрунтуванням висновків в радянській історіографії подібних робіт більш не створено.

Важливі інформаційно-аналітичні матеріали стосовно воєнних дій на території України подають публікації радянських часів, які містять статистичні дані щодо керівних кадрів радянської армії у Великій Вітчизняній війні¹⁴. Безумовно корисними для дослідників є збірники документів радянського вищого військово-політичного керівництва¹⁵.

Досліджуючи загальні питання воєнного мистецтва, не можна не враховувати праць, які присвячені видам і родам військ. Ще в ході війни розгорнулася робота щодо узагальнення, вивчення та використання досвіду застосування видів збройних сил, родів військ та сил, організації між ними взаємодії в бою. У повоєнні роки були підготовлені праці, у яких узагальнено досвід застосування родів військ у різноманітних видах бою, показані головні напрями розвитку їх воєнного мистецтва¹⁶. Зокрема артилеристи завжди відзначались особливою пунктуальністю, в тому числі і при написанні наукових праць: “Советская артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”, “Истребительно-противотанковая артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”, “Артиллерия в наступательных операциях в Великой Отечественной войны”, “Самоходная артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”¹⁷.

Серед видань, у яких безпосередньо розглядаються питання розвитку воєнного мистецтва, воєнні дії на Україні найбільш детально аналізуються в 2-х томній праці “Розгром німецько-фашистських військ на Правобережній Україні”¹⁸. У колективі авторів, залучених до роботи, були безпосередні учасники бойових дій, керівництво здійснював колишній командувач 5-ї ТА П.О. Ротмістров. У праці використано багатий фактичний матеріал, здійснено ретельний аналіз підготовки операцій та їх хід, узагальнено досвід застосування видів та родів військ. Книга доповнена альбомом схем, які виконані з високою штабною культурою і надзвичайною ретельністю.

На відміну від відкритих праць, комплексно розглянуті операції щодо захоплення дніпровських плацдармів, визволенню Києва та переходу до оборони військ 1-го Українського фронту у книзі “Наступление 1-го Украинского (Воронежского) фронта на Киевском направлении в 1943 году (краткий оперативный очерк)”¹⁹.

Значний прорив у дослідженні питань воєнних дій на території України відбувся у пострадянські часи. В останні роки з’явилося декілька фундаментальних наукових робіт, в яких автори зробили спробу розширити коло питань на основі нових матеріалів та досягнень історичної науки, більш критично розглянути досягнення та прорахунки радянського воєнного мистецтва. Варта уваги праця науковців Інституту воєнної історії Російської Федерації “Стратегические решения і вооруженные силы”²⁰. Заслугою авторів є те, що вони не тільки зібрали великий фактичний матеріал, частково зовсім новий, але й критично його переосмислили. Це дає можливість побачити і витратну сторону у досягненні стратегічних завдань в роки Великої Вітчизняної війни. Глибокому критичному аналізу піддається радянська воєнна стратегія. Робота ґрунтується на солідній документальній базі та підкріплена численними статистичними викладками.

Упродовж тривалого часу втрати з боку Червоної армії, а особливо питання співвідношення втрат в операціях залишались закритою темою. Стосовно періоду Великої Вітчизняної війни жорстко обмежені цензурні рамки формували у масовій свідомості уявлення, що радянське воєнне мистецтво було і є найбільш розвинутим та передовим у світі. При цьому дані, що характеризували ціну перемог на полі бою, величину втрат, майже завжди залишались поза межами досліджень. Ситуація змінилась наприкінці 80-х рр. До 50-річчя Перемоги була організована робота комплексної комісії під головуванням генерала армії М. Гарєєва, що провела величезну наукову роботу. За матеріалами роботи цієї комісії було опубліковано ряд монографій та статей. У статистичному дослідженні “Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах”, виданому в 1993 р., надані найбільш достовірні, документально підтверджені зведення про людські втрати Червоної армії у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.²¹ Вони систематизовані за багатьма показниками: за усю війну, за періодами і кампаніями, за стратегічними та фронтовими операціями, а також за фронтами, окремими арміями та ін. Член авторського колективу, консультант Воєнно-історичного центру Збройних Сил РФ генерал-майор у відставці В. В. Гуркін доповнив статистичні показники в низці статей²². Статистичні дані були доповнені яскравими прикладами в книгах “Памяти павших. Великая

Отечественная война 1941–1945 гг.” (1995 р.)²³, “Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование”²⁴. Здобутий науковцями цифровий матеріал був використаний в новітніх синтетичних роботах, зокрема в чотирьохтомному виданні “Великая Отечественная война 1941–1945. Военно-исторические очерки” (1999 р.)²⁵. Їх новизна полягає в тому, що в науковий обіг уведено раніше невідомі статистичні дані про втрати воюючих сторін.

Всебічне об’єктивне та незаангажоване вивчення військово-історичних подій в Україні періоду Другої світової війни важливе з погляду встановлення історичної правди і визначається сучасними потребами розвитку вітчизняної військово-історичної науки, необхідністю поглиблення знань про героїчне минуле нашої Батьківщини. Вивчення історії Великої Вітчизняної війни – важлива складова частина виховання високого патріотизму громадян України, воїнів її Збройних Сил. Крім того, дослідження військовими фахівцями історичних питань воєнного мистецтва сприятиме розширенню їх знань, кругозору, розвитку творчого мислення. Наукове відтворення й аналіз подій, що мали місце багато років тому, дозволяє усвідомити сутність історичних явищ, процесів і закономірностей, виявити характерне й особливе, а також те нове й оригінальне, що з’явилося у воєнній справі та може отримати розвиток у сучасних умовах.

¹ *Сталин И. В.* О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М., 1950. – 374 с.

² *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: В 6 т.* – М., 1960–1965.

³ *История Второй мировой войны 1939–1945 гг.: В 12 т.* – М., 1973–1982.

⁴ *Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945. Краткая история.* – М., 1984. – 561 с.; *Вторая мировая война. Итоги и уроки.* – М., 1985. – 448 с.;

⁵ *Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: В 3 т.* – К., 1975; *Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: В 3 т.* – К., 1966.

⁶ *Стратегія Корсунь-Шевченківської перемоги (До 60-річчя Корсунь-Шевченківської наступальної операції 24 січня – 17 лютого 1944 року).* – К., 2004. – 287 с.; *Рокоссовский Р. К.* В боях за освобождение Украины. – К., 2000. – 136 с.

⁷ *Важнейшие операции Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: Сб. ст.* – М., 1956. – 624 с.

⁸ *Боевые действия Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941–1945. Краткий военно-исторический очерк: В 2 т.* – М., 1958.

⁹ *Воробьев Ф. Д., Кравцов В. М.* Победы Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (краткий очерк). – М., 1954. – 431 с.

¹⁰ *Голиков С.* Выдающиеся победы Советской Армии в Великой Отечественной войне. – М., 1952. – 280 с

¹¹ *Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: В 3 т.* – М., 1962.; *Военное искусство во Второй мировой войне (Стратегия и оперативное искусство).* – М., 1973.

¹² Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М., 1961. – 984 с.;

¹³ Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Военно-исторический очерк: В 4 т. – М., 1958–1959.

¹⁴ Военные кадры советского государства в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (Справочно-статистические материалы). – М., 1963. – 324 с.; Командование корпусного и дивизионного звена Советских Вооруженных Сил периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М., 1964. – 572 с.

¹⁵ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны: Вып.1–4 – М., 1968 – 1969; Приказы Верховного Главнокомандующего в период Великой Отечественной войны Советского Союза с 25.1.1943 по 3.9.1945. – М., 1975. – 598 с.

¹⁶ Бронетанковые войска Советской Армии в боях за Родину. Военно-исторический очерк: В 2 ч. – М., 1965; Бронетанковые и механизированные войска Советской Армии. Краткий очерк развития и боевого пути. – М., 1958. – 265 с.; История бронетанковых и механизированных войск Советской Армии: В 2 т. – М., 1953.; Войска ПВО страны в Великой Отечественной войне 1941–1945 (краткая хроника). – М., 1981. – 375 с.; Войска противовоздушной обороны страны в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.) // Войска противовоздушной обороны страны. Исторический очерк. – М., 1968. – С. 67–334.; Войска связи в годы Великой Отечественной войны // Войска связи Советской Армии. Краткий очерк. – М., 1948; Инженерное обеспечение наступательных действий Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – М., 1968. – 110 с.; Инженерные войска в боях за Родину. – М., 1970. – 424 с.; Истребительно-противотанковая артиллерия в Великой Отечественной войне. – М., 1957. – 416 с.

¹⁷ Артиллерия в наступательных операциях Великой Отечественной войны: В 2 кн. – М., 1965; Артиллерия в наступательных операциях Великой Отечественной войны: В 2 кн. – М., 1965. – Кн. 2. (Альбом схем) – 54 сх.; Самоходная артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – М., 1956. – 332 с.; Советская артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – М., 1960. – 800 с.

¹⁸ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января – 17 апреля 1944 года): В 2 кн. – М., 1957.

¹⁹ Наступление 1-го Украинского (Воронежского) фронта на Киевском направлении в 1943 году (краткий оперативный очерк). – М., 1951. – 264 с.

²⁰ Стратегические решения и вооруженные силы: В 2 т. – М., 1995.

²¹ Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Статистическое исследование. – М., 1993. – 416 с.

²² *Гуркин В. В.* Людские потери Советских Вооруженных Сил в 1941–1945 гг. Новые аспекты // Военно-исторический журнал. – 1999. – № 2. – С. 1–13.

²³ Памяти павших. Великая Отечественная война 1941–1945. – М., 1995. – 336 с.

²⁴ Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М., 2001. – 608 с.

²⁵ Великая Отечественная война 1941–1945. Военно-исторические очерки: В 4 кн. – М., 1999.